

MÂTÜRİDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEN ALLAH'IN VARLIĞINA İLİŞKİN AKLÎ DELİLLER

Fatma AYGÜN

Dr., Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
fatmaygun19@hotmail.com

Öz

Allah'ın varlığını aklen bilmenin imkânı meselesi tarih boyunca felsefî ve teolojik tartışmaların en önemli konularından birisi olmuştur. Bu mesele Ebû Hanîfe geleneğinin en güçlü siması ve Ehl-i Sünnet kelâmının kuruluşunda en büyük paya sahip olan Ebü'l-Mansûr Muhammed b Muhammed Mâtürîdî (333/944) tarafından da ele alınmıştır. Mâtürîdî, insanın bilen (rasyonel) bir varlık oluşundan hareketle Yaratıcı'nın varlığına inanmasının haklı ve mâkul sebeplere dayandığını savunmuştur. Akıl sağlığı yerinde olan her insan, kendi yapısı ve etrafında cereyan eden doğa olaylar hakkında -önyargısız bir şekilde- düşündüğünde, Yüce bir Yaratıcı'nın varlığını bilebilir. Biz bu çalışmamızda Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserinde yer alan ve Allah'ın varlığına işaret eden "hudûs", "gâye/nizam" ve "fıtrat"a ilişkin ifadelerle dikkat çekmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Allah'ın varlığı, hudûs, gâye ve nizam, fıtrat.

THE REASON PROOFS ABOUT KNOWING OF THE EXISTENCE OF GOD FROM AL-MATURIDI'S KITAB TA'WILAT AL-QUR'ÂN

Abstract

The issue of the possibility of rational knowing the existence of God has been always one of the most important philosophical and theological matters of debate through the history. This issue was handled by Ebü'l-Mansûr Mâtürîdî (333/944) who is the most powerful figure in Hanîfe School and has the biggest share in the establishment of Followers of Sunnah kalam. With reference to the idea that the human is a cognizant (rational) creature, Mâtürîdî argues that he has reasonable and fair reasons for believing in a Creator. If every human who has a mental health, thinks his own structure and the natural events occurring around himself disinterestedly, he can know the existence of a Supreme Creator. In this work, we tried to draw attention to the expressions of Mâtürîdî in Ta'wilat al-Qur'ân, which are related to the matter of "hudûth", "purpose and order", "fitrah" pointing to the existence of God.

Keywords: Mâtürîdî, the existence of God; proofs, hudûth, purpose and order, fitrah.

Giriş

İslâm inanç esaslarını aklî temellendirerek açıklamalar getiren Ehl-i Sünnet kelâm ekolünün kurucusu,¹ Ebü'l-Mansûr Muhammed b Muhammed Mâtürîdî (333/944), maddenin ve dolayısıyla "âlemin ezeli" olduğunu savunan materyalist yaklaşımları reddetmiş, evrendeki hudûs, gâye/nizâm ve fıtrat özelliklerine dikkat çekerek Allah'ın varlığına ilişkin işaretlerden bahsetmiştir. Mâtürîdî, akıl sahibi, temyiz çağına ulaşmış her insanın kendi yapısından, evrenden hareket ederek yani akıl yürüterek Allah'ın varlığına dair işaretleri fark edebileceğini dolayısıyla Allah'ın varlığını aklî bilebileceğini ifade etmiştir. O, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetleri açıklamaya, yorumlamaya çalıştığı *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da da Allah'ın varlığına ilişkin makûl gerekçelerin varlığından söz etmiştir. Biz bu çalışmamızda *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da yer alan hudûs, gâye ve nizâm, fıtrat işaretlerinden bahseden âyetlerden destek alan Mâtürîdî'nin - Allah'ın varlığına ilişkin getirdiği- aklî izahlarını ele alacağız.

1) Allah'ın Varlığına İşaret Eden "Hudûs"a İlişkin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'dan Birkaç Örnek İfade

"Sonradan meydana gelmek, yokken sonradan var olmak" anlamına gelen hudûs terimi, Yüce Allah dışındaki her şeyin yaratılmış olması anlamına gelmektedir. Sonradan meydana gelmiş, sonradanlık özelliği gösteren tüm varlıklara hâdis, her türlü kemâlle muttasıf ve her türlü eksiklikten münezzeh olan Yüce Allah için ise kadîm/ezelî varlık şeklinde bir kullanım söz konusudur. Her sonradan meydana gelen varlığın bir var ediciye ihtiyaç duyduğu ise aklî bir zorunlulukla bilinebilmektedir. İşte evrendeki varlıkların sonradanlığından, değişim, dönüşüm, acziyyet ve ihtiyaç içinde bulunma gibi özelliklerinden hareket ederek aklî çıkarımlarda bulunan Mâtürîdî, Allah'ın varlığına ilişkin temel delil olarak hudûs delilini (yani onun terminolojisiyle *hadesü'l-a'yân*² delilini) kullanmıştır. Öyle ki başta bizzat kendi varlığımız olmak üzere çevremizdeki gözlenebilen ve üzerinde akıl yürütülebilen varlıkların ortaya çıkışı ve özellikleri, metafizik bir âlemin

¹ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 151; Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Fikirleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik : tarihi arka plan, hayatı, eserleri, fikirleri ve matürîdilik mezhebi*, yayına haz.Sönmez Kutlu, 2. bs., (Ankara, 2006), s. 200; Topaloğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Temel İslâm Bilimlerindeki Yeri", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, 22-24 Mayıs 2009 içinde* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İstanbul, 2012), s. 42, Sübkî, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, tahk. ve terc. M. Saim Yeprem, (İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), s. 10.

² Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), s. 29 (25); Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2002), s. 25; Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 152.

varlığına delâlet etmektedir ve nihayetinde tüm âlem bizim Allah'ın varlığına dair bilgiye ulaşmamıza aracılık eden işaretler olarak işlev görmektedir. "Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın!)"³ buyurarak evren hakkında düşünmemizi, araştırma yapmamızı isteyen hatta emreden Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de; işletilmeyen aklın değersiz olduğunu⁴, âfâk ve enfüsteki âyetler⁵ üzerinde önyargısız bir şekilde düşünen her akıl sahibinin, evren içinde olup biten olguların gerisindeki yaratıcı, yaşatıcı, düzenleyici gücün varlığını bilebileceğini,⁶ âyetleri/delilleri (işaretleri) dikkate almayıp yüz çevirenlerin⁷ ise nankör ve insafsız bir tutum⁸ sergilediğini belirtmektedir

Hudûs delilinin önermeleri olan "âlem hâdistir (yaratılmıştır), her hâdisin bir muhdisi vardır, o halde âlemin de bir muhdisi vardır, o muhdis Allah'tır." şeklindeki ifadeler, Kur'an-ı Kerim'de düzenli bir kıyas formu şeklinde yer almasa da, bir yerde ilk önermeyi başka bir yerde ikinci ya da son önermeyi hatırlatacak veya hudûs delilinin ana ilkelerini kapsayacak tarzda örnekler verilerek sunulmaktadır. Öyle ki insandan, hayvandan, güneşten, aydan, gece ve gündüzden getirilen birçok örnekle, nefsimiz ve çevremizde cereyan eden olguları düşünmeye sevk eden Kur'an-ı Kerim; sonradanlık, acziyet ve fâniliğe dikkat çekmekte, dahası her fiilin/sonucun bir faili/sebebi oluşundan bahsederek her hâdisin bir muhdise ihtiyaç duyduğunu, âlemin de bir muhdisinin (Allah) olduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle ifade edecek olursak hayatı ve evreni doğru anlamaya, anlamlandırmaya yönelik işaretler sunan Kur'ân-ı Kerim'de; hiçbir şey kendiliğinden olamaz, muhakkak ki her fiilin bir faili/sebebi vardır, bu âlemin faili/muhdisi ise Allah'tır. Yaratılmışlık, âcziyet ve fânî oluş özelliği gösteren âlem ile herşeyin kendisine muhtaç olduğu⁹ üstün ilim, irâde, kudret sahibi olan Yüce Allah arasında sürekli bir irtibat vardır, tarzındaki ilkelere vurgu yapılmaktadır. İşte Kur'ân-ı Kerim'in dikkatleri âlemdeki olgulara çevirerek insandan akıl yürütmesini istemesi, hem hudûs delilinin ana ilkelerine dikkat çekmeye hem de Allah ve âlem ile doğru ilişki kurmamıza vesile olabilecek örneklerle bizlere rehberlik etmeye yöneliktir. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan hudûs deliline ilişkin âyetlerden hareket ederek birtakım izahlar getiren, varlığı temelde ikiye ayırarak Allah ile âlem farklılığına dikkat çeken İmam Mâtürîdî, insanın da içinde yer aldığı âlem ile Allah arasındaki sürekli ilişkiye vurgu yaparak konuya ilişkin

³ Yûnus 10/101.

⁴ Yûnus 10/100.

⁵ el-Fussilet 41/53.

⁶ Yûnus 10/31; el-Ankebût 29/61; Lokman 31/25; ez-Zuhrûf, 43/9, 87.

⁷ Yûsuf 12/105.

⁸ bkz. Lokman 31/32; Rûm 30/33; ez-Zümer 39/8; el-En'am 6/40-41.

⁹ Kur'ân-ı Kerim'de âlemin acziyet ve ihtiyaç içinde oluşundan bahsedilmesinin yanı sıra Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı, her şeyin O'na muhtaç olduğu ifade edilmekte ve Allah için "Samed" ismi kullanılmaktadır. bkz. İhlas 112/2.

açıklamalar yapmaktadır, onun bu minval çerçevesinde yaptığı birkaç te'vîl örneği ise şöyledir;

Birinci örnek:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُوكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَجَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzip giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.¹⁰

İmam Mâtürîdî metnini ve mealini verdiğimiz bu âyetin te'vîli sadedinde şunları kaydetmektedir:

"... Âlemdeki şeylerin halden hale değişimi ve bozulup yok olması (zevâli) hakkında zikrettiğimiz şeyler sebebiyle gece ve gündüzün birbiri peşinden gelmesinde âlemin sonradanlığının (hudûsunun) işareti vardır. Öyle ki âlemdeki şeylerin değişimi ve bozulup yok olması (zevâli) onların sonradan meydana geldiğine (yaratılmışlığa) delâlettir (işarettir). Aynı şekilde bu şeylerin, başlangıçları (ilk halleri) hakkındaki bilgisizliği, benzerini meydana getirme kudretinden âciz kalmaları kendilerini var eden bir Yaratıcı'nın varlığına (muhdise) delil olmaktadır. İkinci bir husus ise (âyette geçen gece ve gündüzden) her biri, diğerinin gelişiyi yenilgiye uğrayıp kaybolmasıdır. Şayet âlemdeki bu düzen bir başkası sebebiyle (dışarıdan bir müdahaleyle) meydana gelmemiş olsaydı, gece ile gündüzün her biri gâlip olduktan sonra diğerinin gelmesiyle ortadan kaybolmazdı (mağlup olmazdı). Böylece bu durum her ikisi (gece ve gündüz) için de bir muhdisin (yaratıcının) var olduğunu ve bu muhdisin tek olduğunu göstermektedir.¹¹..."

Görüldüğü üzere İmâm Mâtürîdî evrendeki her varlıkta gözlemlenebilen değişim, dönüşüm, zevâle uğrama gibi özelliklerin "sonradanlığı/hudûsu" ispatladığını ifade etmektedir. Ayrıca o, varlıkların kendi başlangıcını bilememesi, taşıdığı her türlü acziyet vb. gibi her türlü sonradanlık özelliklerinin yanı sıra evrende işleyen düzenin de "tek olan bir Yaratıcı'yı" gerektirdiğini belirterek bir bakıma hem hûdûs delilinde hem de gâye ve nizâm delilinde kullanılan öncüllerden bahsetmiştir.

İkinci örnek Rahman suresinin 3 ve 4. âyetleridir:

خَلَقَ الْإِنْسَانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (۴)

¹⁰ el-Bakara 2/164.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), I, 297.

İnsanı yarattı. (3) Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti. (4)¹²

İmâm Mâtürîdî bu âyetlerin te'vîli konusunda şunları söylemektedir:

"... Tat, renk ve lezzet türünden müşahede ettikleri şeylerden istidlâl ederek cinsini, rengini, lezzetini bilmedikleri şeyleri tanımalarını her insana (Allah) öğretti, şeklinde olması da (âyetteki ifadenin te'vilinde) muhtemeldir. Şahidle istidlâl ederek Allah'ı bilmeyi öğretmesi şeklinde anlaşılması da muhtemeldir. Onlar, insanı (kendilerini) ihtiyaçlara ve sonradan yaratılan şeylere muhtaç, onlarla kuşatılmış ve âciz olarak gördüklerinde insanı inşa eden Kâdir, Âlim, Yaratıcı olan Allah'ın varlığını bilirler (anlarlar).¹³..."

Rahman suresindeki söz konusu âyetleri de göz önünde bulundurarak Allah'ın insana bahşettiği tatma, görme gibi duyuşal özelliklerini kullanan, elde ettiği verilerden hareket eden insanın düşünerek, bilmediği şeyleri keşfedebilme özelliğine dikkat çeken Mâtürîdî, kendilerinde ve çevrelerinde gördükleri ihtiyaç içinde bulunma ve aciziyet türünden hallerin akıl yürüten/aklını kullanan insanlar için "herşeye gücü yeten ve herşeyi bilen Allah'ın varlığını bilmeye ilişkin işaretler" olduğundan söz etmiştir.

İmâm Mâtürîdî'nin üçüncü örneği ise şöyledir:

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلٌ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ
وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا

Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.¹⁴

"... Bu meselde hikmet ve delâletten vecihler (yönler) vardır. Bu vecihlerden biri düşünen ve akıl yürütenler (ibret alanlar) için bir öğüt ve ibret almadır (i'tibârdır), âlemin sonradanlığını ve bir muhdisi (Yaratıcı'sı) oluşunu, âlemin sonunun geleceğini ve yeniden dirilişin gerçekleşeceğini inkârlarında inatlaşanlara ve büyüklenenlere karşı bir delil (hüccet) vardır. Âlemin hudûsuna gelince âlemdeki tek tek şeylerin sonradanlığını Allah'ın onlara göstermesi (görmeleri) sebebiyle bu sonradanlık bütün için de geçerli olur, aynı şekilde izi (eseri) kalmayınca dek şeylerdeki (eşyâdaki) yok oluşu (sonun gelişini) görmeleri de şeylerin mislinin (benzerinin) sonradanlığını gösterir ki, eşyanın (mevcudatın) bir kısmında görünen (zâhir olan) ilke, aynı şekilde bütün için de geçerli olur. Âlemin hudûsu (sonradanlığı) ve fenâsı (sonunun geleceği, yok olacağı) zâhir olunca (anlaşılnca), onu ortaya çıkarmaya kaseden (yaratmayı amaçlayan) birisinin olması gerekmektedir. Bu meselde (anlatımda) Allah'ın onlara yağmurların, ağaçların, bitkilerin ve

¹² er-Rahman 55/3-4.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009), XIV, 254.

¹⁴ el-Kehf 18/45.

bunların dışındaki şeylerin yenilenmesini ve sonradan var olmalarını, yok olduktan sonra onların daha önce var oldukları şekilde tekrar eski hallerine döndüklerini göstermesinde ba's (yeniden dirilme)'in delaleti vardır. Bu, kendileri dışındaki şeylerin yeniden yaratılmasından daha evladır (kolaydır, basittir). Çünkü onlar kendileri dışındaki şeylerin yaratılmasının maksududur (sebebidir). Amaçsız bir şekilde şeylerin yokluk için var edilmesi ya da tekrarlanmasının hikmetsiz olduğu noktasında insanlar fikir birliği içindedir (bir ittifak vardır). Eğer yaratılmada ve tekrar var edilmede bir hikmet yok ise şeylerin var oluşunun amacı, özellikle yokluk ve yok ettirme olacaktır."¹⁵

Dünya hayatı örneğinden bahseden âyeti te'vîl eden Mâtürîdî, aklını kullanan insanların evrenin sonradanlığını ve bir Yaratıcı'ya olan ihtiyacı bilebileceğini söylemekle birlikte gerçeklere gözünü kapatan inkârcılara karşı da evrende müşâhade edilebilen her varlıkta delillerin bulunduğu bahsetmektedir. Tek tek parçalardan hareketle bütün hakkında hüküm verilebileceğinden söz eden Mâtürîdî, tek tek varlıklarda görülen sonradanlığın âlemin tümü için geçerli olduğunu ifade eder. O, başı ve sonu olan bir âlemin ise dışarıdan bir müdahaleyi gerektirdiğine vurgulamakla birlikte bitki ve ağaç gibi evrendeki yenilenen varlıklardan yani biyolojik yasalardan hareketle yeniden dirilmenin aklen mümkün olduğuna (âhîret hayatının imkânına) dikkat çekmiştir.

Dördüncü örnek olarak ise şu âyet-i kerîmeyi zikredebiliriz:

ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ فَخَلَقْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ
اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

Sonra da nutfeden (bir noktadan rahim duvarına bağlı) bir alaka yarattık. Sonra alakadan bir çiğnem et (görünümünde) bir mudga yarattık. Bundan sonra mudgadan kemikleri yarattık. Daha sonra kemiklere et giydirdik (üzerini et ile kapladık). Daha sonra da onu, başka bir yaratışla inşa ettik (şekillendirdik). İşte böyle Allah, Mübarek'tir, En Güzel Yaratıcı'dır.¹⁶

"... Bir şeyin yoktan yaratılmasını inkâr eden ve duyular dünyasında (şâhidde) var olmayan bir şeyden (yoktan) bir şeyin meydana geldiğini görmemesi sebebiyle âlemin kîdemini (ezelî olduğunu) savunan kişiye şöyle denebilir: Eseri kalmayınca dekin aslın yok olmasıyla birlikte bir şeyin başka bir şeyden inşasını görmedin mi? Şahitte böyle ise, bir şeyin önceki hâlinin (evvelinin) yok oluşuyla bir şeyden başka bir şeyin gaibte meydana gelmesi niçin mümkün olmasın? Nutfenin (hayat tohumunun, spermanın) yok oluşuyla nutfe alakaya (dölllenmiş hücreye) dönüşür, alakanın yok oluşuyla alaka mudgaya (cenine) dönüşür ve bu şekilde değişim dönüşüm devam eder, gider. Her şey aslını yitirdikten sonra başka bir şeye dönüşür. Böylece duyular âleminde hiçbir şeyin yokluktan meydana gelmemesi

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Murat Sülün, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), IX, 62.

¹⁶ el-Mü'minûn 23/14.

gaipde de yokluktan gelmeyeceğine delil olmaz. Nasıl ki Allah'ın kudreti duyular âleminde (şâhidde) aslı yok olduktan sonra başka bir şeyin meydana gelmesine imkân veriyorsa aynı şekilde Allah'ın kudreti diğer bütün durumlara da (âlemin yoktan yaratılmış olmasına da) imkân verir.¹⁷..."

Mâtürîdî'nin anne rahmindeki insanın oluşum aşamalarına dikkat çeken âyetlerde bahsedilen değişim, dönüşümden ve yeni bir oluşumdan hareketle âlemdaki varlıkların sonradanlığından ve varlıklardaki ölçü ve hassas ayarlardan söz eder. Öyle ki Mâtürîdî, değişim, dönüşüm, sonradanlık, ölçü ve hassas ayarların âlemin yaratılmışlığına yani Allah'ın varlığını bilmeye işaret oluşuna dikkat çeker. Ayrıca Mâtürîdî, Te'vîlât'ın birçok yerinde varlıkların ve varlıklarda gözlemlenen hallerin Allah'ın varlığına delil olduğunu ifade etmiştir. Hudûs bağlamında *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da geçen aşağıdaki ifadeleri de örnek verebiliriz:

...و كل مصنوع شاهد ود ليل على صانعه...

"...Ve yapılmış olan her şey yapıcısına tanıktır (şahittir) ve işarettir (delildir).¹⁸..."

...و كل خلاق له آية لوحدانيتها و ألوهيته...

"...Tüm mahlûkât (yaratılmışların varlığı) Allah'ın vahdâniyyetine ve ulûhiyyetine bir işarettir (delildir).¹⁹..."

...لأن من عرف الخلق بمعناهم دله ذلك على معرفة الصانع...

"...Yaratılmışı (mahlûkâtı) manalarıyla bilen kişiye (yaratılmışlar üzerinde akıl yürüten kişiye) bu durum, Allah'ın varlığını bilmek için delil olur.²⁰..."

...و قد جعل الله الخلق سببا لمعرفة الخالق...

"...Muhakkak ki Allah, mahlûkâtı (yaratmayı, yaratma fiilini,) Yaratıcı'yı bilmek için (Yaratıcı'nın varlığı bilinsin diye) bir sebep yaptı.²¹..."

...من أنكر الصانع فبتكلم أولا معه في حدث العالم, و حاجته إلى محدث, فإذا ثبت حدث العالم فحينئذ يتكلم في إثبات الصانع و وحدانيته...

"...Yaratıcıyı inkâr eden kişiye öncelikle âlemin sonradanlığı ve bir muhdise olan ihtiyacından bahsedilir. Âlemin hudûsu (sonradanlığı) sabit olunca (anlaşıncı), Yaratıcının varlığı ve birliği hakkında konuşulur.²²

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Halil İbrahim Kaçar, (İstanbul : Mizan Yayınevi, 2007), X, 14.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XIV, 78.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, neşr. haz. Hatice Boynukalın, (İstanbul : Mizan Yayınevi, 2006), VII, 432.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), XV, 174.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, X, 17.

²² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), II, 156.

2) Allah'ın Varlığına İşaret Eden "Gâye ve Nîzam"a İlişkin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Birkaç Örnek İfade

İmâm Mâtürîdî, evrendeki hikmete²³ uygun işleyen düzenli bir sistemin varlığından hareket ederek aklî izahlar getirmekte; zıt unsurlar arasındaki uyumdan söz etmektedir, dahası kusurlu olan âlemin "Mutlak Kemâl Sahibi" olanı yani üstün ilim, irâde ve kudret sahibi bir "Yüce Varlık"ı aramaya sevk edişinden bahsetmektedir. Mâtürîdî, evrende gözlemlediğimiz kusur ve noksanlıkların işleyen sistemdeki uyum, düzen ve gâyeye zarar vermediğini bilâkis hizmet ettiğini belirtmekle birlikte insanın eylemlerinin yol açtığı kötülüklerin ortaya çıkış sebebinin imtihan gereği insana verilmiş olan "özgür irâde"nin yanlış kullanılması olduğunu hatırlatarak insanî sorumluluğa vurgu yapmaktadır. Öyle ki çeşitli özellik ve potansiyellerle donatılmış varlıkların yaşayabilmesi için en uygun ve en elverişli bir düzenlemeyle işleyen dünyamızda, özgür irâdeye sahip olan insan varlığı, kaçınılmaz bir şekilde şerrin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Mâtürîdî'ye göre evrende gözlemlenen kusur ve noksanlıklar ya da kötülük olarak değerlendirilen durumlar; *iyiyi kötünden ayırma bilinciyle irâdeyi güçlendirerek kulları olgunlaştırma, eksikliklerin tetiklediği itici güç vasıtasıyla kemâli arama çabasına yönlendirme, kulları eğitme, iyyinin değerini ortaya çıkarma, kullar arasında gizli kalan duygu ve düşünceleri açığa çıkarma, yaratan/yaşatan bunun yanında ihtiyaç sahibi olmayan Yüce Bir Varlık'a boyun eğip O'ndan yardım dileme, kulların arasında yardımlaşma, dayanışmaya, fedakârlığa zemin hazırlama ve en önemlisi de kulluk bilincinin oluşmasında özgür irâdenin işleyeceği seçenekler alanı sunma, îmanın özgür irâde ve hür seçime dayalı olmasını sağlama...* gibi işlevleri yerine getirmektedir.²⁴ Onun Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden "evrendeki hassas ayarlar, uyum, gâye ve düzenden hareketle Allah'ın varlığını bilmeye ilişkin" örnek olarak verebileceğimiz birkaç âyetin te'vîli ise şöyledir;

Birinci örnek:

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ

"(Allah), geceyi gündüzün içine, gündüzü gecenin içine sokar. Güneş'i ve Ay'ı emri altına almıştır. Hepsini belirlenmiş bir zamana kadar akar (yörüngelerinde dönerler).

²³ Hikmet: "Konulması gereken yeri bilerek her şeyi yerli yerine koymak, her hak sahibine hakkını vermek", "kimsenin hakkını eksik bırakmamak", "doğruya isabet etmek", "her şeydeki en uygunluk, yerli yerince olma." bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 61 (51), 152 (124), 176 (143-144), 345-347 (276-278), 487-488 (391-392); *Te'vîlât*, thk. Ertuğrul Boynukalın, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), V, 26, 107; *Te'vîlât*, thk. Halil İbrahim Kaçar, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), VIII, 104, 277.

²⁴ bkz. Fatma Aygün, "Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı", (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2015), s. 182-196.

İşte bu Allah, sizin Rabbinizdir. Mülk, O'nundur. O'ndan (Allah'tan) başka taptıklarınız, bir kıtmire (hurma çekirdeğinin zarına) bile mâlik değildir."²⁵

İmam Mâtürîdî âlemdeki gâye ve düzenden hareketle yukarıda mealini verdiğimiz âyet bağlamının te'vîli konusunda şunları söylemektedir:

"Gece ve gündüzün, ayın ve güneşin düzenli hareketinde ve işleyişinde, var oluşun başlangıcından sonuna dek, kendilerinde herhangi bir fazlalık, noksanlık, öncelik, sonralık olmaksızın bir kanun, yasa ve ölçüyle devam edişinde Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri vardır. İşte zikredilen bu şeylerin hepsi âlemi inşâ eden (yaratan), bir yasa üzerine her şeyi düzenleyen ve bir ölçüye göre her şeyin varlığını devam ettiren "müdebbir bir yaratıcıya" işaret (delâlet) eder. Şayet söz konusu şeyler kendiliğinden gerçekleşseydi, bir yasaya göre işlemez, düzensizlik ve kaos meydana gelirdi. Ayrıca âlemde birden fazla varlığın (yaratıcı/yönetici varlık) pek çok fiili (tasarrufu) gerçekleşmiş olsaydı varlıklarda ileri gitme, geri kalma, değişme, engellenme gibi durumlar meydana gelir, bir düzen olmazdı. Bu sultanların farklı fiilleri sonucunda birinin olmasını istediğini diğerinin yasaklaması, engellemesi; birinin yasaklamayı, iptal etmeyi dilediğini ise diğerinin olmasını istemesinde olduğu gibi, başına buyruk bir durumun (kaos) ortaya çıkması gibidir. Birden fazla varlığın yaratıcı ve yönetici olmasının birbirlerine karşı muhalefeti ortaya çıkaracağı malumdur. Zikrettiğimiz varlıklarda gözlemlenebilen bu uyum (ittisâk) ve düzen (tedbîr) üzere işleyiş, birden fazla değil de tek olan bir varlığın fiili ve düzenidir ki, işte bunlar Allah'ın varlığına ve birliğine işarettir.²⁶ يُولُجُ اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَ يُولُجُ النَّهَارُ فِي اللَّيْلِ "Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar" ifadesinde iki incelik söz konusudur: İki incelikten ilki; birinin bütün izlerinin silinmesiyle diğerinin gelişi yahut birinin izlerinde meydana gelen artışın diğerindeki azalışı ortaya çıkarması, birinin saatlerine diğerinin saatlerinin dahil edilmesidir. Burada "hayrın yaratıcısı şerrin yaratıcısı değildir." diyen Seneviyyenin²⁷ sözünü red söz konusudur. Onlar, hayrın yaratıcısının nur, şerrin yaratıcısının zulmet olduğunu iddia ederler. Şayet söyledikleri doğru olsaydı nur gidip zulmet geldiğinde gâlip olan zulmet olurdu ve onun elinde nur mağlûp olurdu. Ve böylece de nur geldiğinde ve zulmet gittiğinde, zulmet nurun elinde mağlûp ve makhûr (yenilgiye ve hezimete uğramış) olurdu, nur onun üzerinde gâlip olurdu. Bir diğerinin elinde mağlûp ve makhûr olunca ebedî olarak onun elinden kendisini kurtarmaya güç yetiremeyiş meydana gelir, zaten onlardan birinin diğerine gâlip olması düşmanlığın gereği olan bir şeydir. Bazısının, diğer bazısını helâk olmaya,

²⁵ el-Fâtır 35/13.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, neşre haz. Mustafa Yavuz, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), XII, 25.

²⁷ Seneviyye: Düalistler, ikiciler. Yani iki kadîm tanrıya inanarak iyiliğin yaratıcısının "Nûr" veya "Yezdan", kötülüğün yaratıcısının "Zulmet" ya da ikili "Ehriken" olduğunu savunan ve kâinattaki her şeyi bu perspektiften değerlendiren gruplar. Evrene hükmeden iki tanrının (iyilik ve kötülük tanrısının) bulunduğunu savunan fırkalar.

kendisinden kurtulamamaya zorlaması söz konusudur. Halbuki gece ve gündüz arasında böyle bir ilişki gerçekleşmemektedir, daha önce de söz ettiğimiz gibi bir ölçüye göre birinin eserinin silinmesinden sonraki zamanda diğerinin gelmesi olgusu, birden fazla varlığın düzenlemesine değil, bilâkis tek bir varlığın yaratmasına (fiiline) ve yönetmesine (tedbîrine) işaret etmektedir.²⁸

Gâye ve nizam konusunda ikinci örnek şöyledir:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

"Allah, yedi kat gökleri ve yerden de bir o kadarını yaratandır. O'nun (yaratıcı) iradesi, bu ikisi arasında her an yenilenerek sürekli tecelli eder ki, Allah'ın her şeyi muktedir olduğunu ve her şeyi akıl sır ermez bir ilimle kuşattığını kavrayasınız."²⁹

"لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" şeklindeki beyanında Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur, yani gökler ve yerin yaratılışı ve bu ikisi arasında işleyen düzen (tedbîr) hakkında düşündüğünüzde, kendi zatının bir gereği olarak tüm varlıkları kuşatacak büyüklükte bir kudrete sahip ve dilediği şeyi yapmaktan hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı bir gücün varlığını bilebilirsiniz. Aynı şekilde âlemde gözlemlenebilen bu düzen kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı âlim bir zâtın varlığına işaret etmektedir.³⁰

Üçüncü örnek:

إِلَيْهِ يَرْدُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مَنَا مِنْ شَيْءٍ

"Son Saat'in bilgisi yalnız O'na havale edilir. Hem O'nun bilgisi olmadan ne meyve çekirdekleri kabuklarını çatlatabilecek, ne de herhangi bir dişi gebe kalabilecektir; dahası, doğuramaz bile. Ve o gün onlara "Hani, nerede ortaklarım(!)?" diye seslenen biri çıkar; onlar "Sana itiraf ederiz ki, bizden hiç kimse (buna) asla tanık olmamıştır" diye cevap verirler."³¹

"Kabuklarını çatlatarak meyve çekirdeklerinden meyvenin ortaya çıkması, bir kadının yavrusunu taşıması (gebe kalması) ve doğurması Allah'ın varlığının, birliğinin, kudretinin, ilminin ve tedbirinin (yöneticiliğinin, düzenleyici oluşunun) delillerindendir. Allah'ın, meyve çekirdeklerini kabuklarının içinde yaratması; aynı şekilde çocuğu da anne rahminde perdeler içerisinde inşâ edip beslemesi, soğukluk, sıcaklık gibi ona eziyet verebilecek şeylerden çocuğu koruması, ona gelebilecek rahatsızlıkları engellemesi, lütfu ve rahmetinin göstergesi olarak ona olan şefkâti (lütüfta bulunması), perdeler ve örtüler içinde onu en güzel bir biçimde şekillendirmesi Allah'ın ulûhiyyeti ve vahdaniyyetine göstergedir (Allah'ın

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XII, 26.

²⁹ et-Talak 65/12.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Murtaza Bedir, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), XV, 245.

³¹ el-Fussilet 41/47

ulûhiyyeti ve vahdaniyyeti bilinsin diyedir). Allah'ın zâtî ilmi ve kudreti sonradan elde edilmiş (mükteseb, müstefad) değildir, ezeldir.³²

Dördüncü örnek:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."³³

"Azîz ve celîl olan Allah, düşünen insanlar için zikrettiği bu şeylerde ibretlerin (آيات) varlığını haber vermektedir. Bilindiği üzere duyular ile algılanabilen şeylerden hareket ederek düşünme ve araştırma yapmakla ulaşılan ibretler, (الآيات) duyu organlarıyla algılanamayan meseleleri bilmek içindir. Zaten akıl sahibi insanların duyuların kapsamına giren şeyler hakkında düşünerek, akıl yürüterek bilmek için kendilerini zorlamaya (gayret sarfetmeye) gerek yoktur. Bilakis duyularla elde edilen bilgiler zorunlu bilgilerdir, bunlar çaba sarfetmeyi gerektiren ilimlerin derecelerine ulaşmayı sağlayan beşeri ilimlerin ilkeleridir..

Bu âyette aynı zamanda öz akılla (باللب), tevhide ulaşmanın gerekliliğine delil vardır. İbretler (آيات), öz akıl sahibi kişiler için konulmuştur. İbretlerin ilk derecesi onların bir var (inşâ) edeni ve ibret vesilesi kılanı olduğunu bilmektir. *En Doğrusunu Allah Bilir*. Sonra buna, göklerle yer arasında bulunan uzaklığa (mesafenin uzunluğuna) rağmen bu ikisinde yer alan faydaların bağlantılı oluşu da işaret etmektedir, yer ve gök arasında bulunan faydaları kullanmak sûretiyle yeryüzünde depreşen her canlının yaşaması ve yaşamını devam ettirmesi de Yaratan'ın varlığına delil olur. Aynı şekilde her canlının faydasına olmak üzere -birbirlerine zıt olmalarına rağmen- gece ile gündüzün birbiri ardından gelerek benzer şekilde hareket etmelerinde; göklerle yerin birbirlerine eş gibi (ilgili, alâkalı) olmalarında bunların hepsini yoktan var edenin (münşî) tek oluşuna işaret vardır. Şayet yaratma farklılık gösterseydi (farklı yaratış mümkün olsaydı) düzen olmaz, faydalanma imkânları da ortadan kalkardı. Öyleyse bunları yaratan, her şeyi bilen (alîm) bir varlıktır ki, O (Allah) fayda veren şeyler arasındaki bağlantının nasıl düzenleneceğini, aralarındaki farklılıklara rağmen onları kendisi dışındaki ile nasıl birleştireceğini de bilir. O hikmet sahibidir (hakîmdir), her şeyi yerli yerine koymuştur. Öyle ki bilge insanlar (filozoflar) bu konu hakkında derin derin düşünüp taşınırsalar bile yine de, -cevherlerdeki farklılıklar ve hâllerdeki zıtlıklar sebebiyle- faydalı şeyler arasındaki en yakın veya daha üstün bir bağlantının nasıl olabileceğini bilemezlerdi. Zaten (varlıklar arasındaki) söz konusu ilişkiyi düzenleyen, tüm eksikliklerden münezzeh bir varlığın yardımı olmaksızın bilgelerin

³² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Murtaza Bedir, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), XIII, 150.

³³ Âl-i İmrân 3/190.

hikmet bilgisi, eşyada var olan hikmeti bırakın bir yönüyle ihata etmeyi, onun (hikmetin) bir kısmını bile elde etmekte yetersiz kalır.³⁴ "

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, evrendeki varlıklardaki ölçü, düzen ve amaçlılık üzerinden hareketle üstün ilim, irâde, kudret sahibi olan Allah'ın varlığı ve birliğinin akıl yürüterek bilinebileceğine dikkat çekmekte özellikle de "tedbîr" ve "hikmet" kavramlarına vurgu yapmaktadır.

3) Allah'ın Varlığına İşaret Eden "Fıtrat"a İlişkin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'dan Birkaç Örnek İfade

"Fıtrat"tan ya da "hilkât"ten bahsettiği ifadelerinde Mâtürîdî, daha çok insanın yapısı, doğuştan getirdiği potansiyeller, doğruyu ve yanlış temyiz yeteneği üzerinde durmuştur, bununla birlikte akıl/irâde/vicdan sahibi olan her insanın bu yetilerini doğru kullandığında Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine ulaşacağından bahsetmiş, bu yetilerin köreltilmesi ile karakter zaafı yaşayan insanın özünden uzaklaşacağını ve doğru bilgiye ulaşamayacağını belirtmiştir. Her insanın yapısına kodlanan özelliklerin (fıtratın) hem varlığına, hem de doğru bilgiye yöneltmedeki rolüne dikkat çeken Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde konuya ilişkin açıklamalarda bulunarak şunları söylemiştir;

Birinci örnek:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

"Böylece sen, bâtil olan her şeyden arınmış olarak, yüzünü kararlı bir şekilde Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı doğal/fıtrat kanununa/ dine çevir! Allah'ın yaratmasında bir değişiklik olmaz. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."³⁵

"Allah'ın *فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا* "yüzünü hanîf (bâtil olan her şeyden arınmış) olarak dine çevir!" sözü hakkında bazıları, bu hitabın Resulullah sallallahu aleyhi vesseleme yönelik olduğunu iddia etmişlerdir. Şöyle ki önce "şunlar şunlar O'nun ayetlerindendir" dedi, sonra "bilgisizce kendi arzularının peşine takılanlardan" bahsettikten sonra Allah'ın Peygamber'ine "sen yüzünü hanîf (bâtil olan her şeyden arınmış) olarak dine çevir!" buyurdu. Bize göre ise bu ve benzeri bir hitap "De ki: Siz, ey kâfirler! (hakikâti inkâr edenler!)", "De ki: O Allah tektir." âyetlerinde olduğu gibi herkes (tüm insanlar) içindir. "Öyle ki hitabın ulaştığı her kişinin "O Allah tektir", "Siz, ey kâfirler" demesi emredilmiş gibidir" İşte bunun gibi "sen yüzünü hanîf (bâtil olan her şeyden arınmış) olarak dine çevir!" hitabı her kişiye yönelik olarak gelmiştir. Sonra *إِلَّا قَامَةً* (âyette geçen *أَقِم* yani çevir! hitabının mastarı) iki şekilde anlaşılabilir: burada *أَقِم* ya "gayretli olmaya devam et" anlamında, ya

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 510.

³⁵ Rûm 30/30.

da "zikrettiğimiz şeyi tamamla, yerine getir" anlamındadır. "Hanif olarak dine" (لِلدِّينِ حَنِيفًا) ifadesi hakkında bazı kimseler şöyle demiştir: Hanif ayak eğriliği ve meyli olma (hanef) (kökünden) gelmektedir. Bu durumda onun manası "Her hal ve her vakitte dine doğru yönel" şeklindedir. Bazıları ise hanif (kelimesinin) dini Allah has kılma (ihlas) ve (O'na) teslim olma (islam) (anlamına) geldiğini söylemişlerdir.

"Allah'ın, insanları, kendisi üzere yarattığı doğa/fitrat kanunu" şeklindeki Allah'ın sözü şu anlamlara gelebilir.

Birincisi, **فطرة الله** "Allah'ın fitratı (fitratallah)" yani (Allah'ın) insanın yapısına yerleştirdiği Tanrı bilgisidir (marifetullahıdır)." Allah, her bebek ve çocuğun yapısına, Rabbi'nin birliğine ve rububiyetine ulaşmayı sağlayacak bilgiyi (bilebilecek kâbiliyetleri ya da donanımı) yerleştirmiştir. Bu, bebeklik ve çocukluk hallerinde annelerinin sütünü emmek (suretiyle) elde ettikleri gıdayı ve (bunun soncunda ortaya çıkan) gelişimi (sağlayan) bilgiyi onlarda yaratması gibidir. Bu sebeple (Hz. Peygamber'in) "Her doğan fitrat üzere doğar, daha sonra annesi-babası onu yahudileştirir, hristiyanlaştırır" sözü(ndeki fitrat), dağlara verilen Rabblerini tesbih ve hamd bilgisi (ile aynı şeydir). Ancak daha sonra anne-babası çocuğu kendilerine benzetebilmekte ve onu asıl fitratından uzaklaştırabilmektedir.

İkincisi, "onları yarattı (fatarahum)" ve "onların yapısına kabiliyetler yerleştirdi (cebelühüm)" ifadesidir ki, şayet insanlar bu yaratılmış oldukları fitrat üzerinde, salt akılları üzere bırakılmış olsalardı, diğer bir deyişle nefsanî tabiatın gereklerinden azade olsalardı yaratıldıkları fitrat doğrultusunda davranırlardı (yaratılmış oldukları, yapılarında bulunan kabiliyetler üzerine gelişim gösterirlerdi). Öyleyse Allah herkesi bir fitrat (donanım) üzere yaratmış ve herkesin yaratılışına Allah'ın rubûbiyyet ve vahdâniyyetine götürecek şeyler (kâbiliyetler) yerleştirmiştir. İşte Hz. Peygamberin "Her doğan fitrat üzere doğar" sözü bu şekilde anlaşılmalıdır. Her doğan fıtrat üzere, yani Allah'ın vahdaniyyetine, rububiyetine delalet ve tanıklık eden (teşhedü) bir yaratılış üzere doğar. İnsan (önyargı ve taklitten azâde bir şekilde) tek başına bırakıldığında ve akli ile kendisi arasına (duygu, his, cismanî tabiat vb.) şeyler girmediğinde (bunları) idrak eder.

Üçüncüsü, "Allah'ın insanları imtihanı taşıyabilecek bir fitrat üzere yaratmasıdır."

"Allah'ın yaratmasında bir değişiklik olmaz" (لا تبدل لخلق الله) ifadesine gelince yorumcuların geneli/çoğu şöyle dedi: "Allah'ın dininde bir değişiklik olmaz, burada (Allah) dini, yaratma olarak isimlendirmiştir." Mutezile'nin yaklaşımına (kavl) göre onda (Allah'ın yaratmasında) tebdil olmaktadır. Çünkü onlar kulun fiilinin yaratılmış olmadığını söylüyorlar ve Allah'ın لا تبدل لخلق الله sözüyle ilgili olarak şöyle bir aldatmaca yapıyorlar: Yani "kendisiyle Allah'a seslenilen/dua edilen (لا تبدل لما به يقع الدعاء إليه او كلام)

sözde bir değişiklik olmaz" ya da buna benzer bir şey (söylüyorlar). Bu durumda (onlara karşı) şöyle denir: Din kişinin itaati kendisiyle gerçekleştirdiği şeydir ve (bu açıdan) onun (kişinin) fiilidir, (kök olarak) dâne-yedînu'dan alınmıştır/gelmektedir. Sonra onun (yani itaatin kendisiyle gerçekleştiği şeyin) Allah'ın yaratması olduğu bildirildi. O halde bu, onun (yani kulun fiilinin) yaratılmış olduğunu gösterir.

"Allah'ın yaratmasında bir değişiklik olmaz" sözü hakkında şöyle demek mümkündür; yani "Rahman'ın yaratışında hiçbir aksaklık göremezsin" âyetinde olduğu gibi, Allah'ın yaratmasında Allah'ın vahdaniyyetine delâlet, rububiyyetine şehadet bulunmaktadır, yani Allah'ın vahdaniyyetine delâlette, varlığına şehadette Allah'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.

ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ifadesine gelince burada dosdoğru dinin delillerle, burhanlarla birlikte olduğu (delillere dayandığı) haber verilmiştir ki, bu hevâsına tâbi olan kâfirlerin dini gibi değildir. Veya الدِّينُ الْقَيِّمُ Allah'ın vasfettiği şey yani hanîf dini üzere devam etmektir (müstakîm, dosdoğru olmaktır).³⁶

İkinci örnek:

أَلَمْ أُعْهِدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"«Ey Âdemoğulları! Size şeytana kulluk etmeyin, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır» demedim mi? (şeytana kulluk etmeyeceğinize dair sizden ahid almadım mı?)"³⁷

Bu âyeti (Allah'ın sözünü) Mâtürîdî üç şekilde yorumlamaktadır:

"Birincisi, yaratılış ahdidir. Çünkü Allah teâlâ varlığına tanıklık edecek şeyleri her insanın yaratılışında, yapısında var etmiş, kulluğu (ibadeti) kendisine (has) kılmış, (إِذْ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي خَلْقِهِ كُلِّ أَحَدٍ وَبَنِيَّتِهِ مَا يَشْهَدُ عَلَى وَحْدَانِيَّتِهِ) kendisinden başkasına (kulluk yapılmasını) yasaklamıştır/men etmiştir (sarafe an). Ne var ki onlar (yani ahitleştiği insanlar) bu ahdi bozdular, kulluğu ve ulûhiyyeti ondan (Allah'tan) başkasına atfettiler/layık gördüler.

İkincisi Allah'ın emir ve nehiylerine itaat hususunda, Peygamberler aracılığıyla onlardan alınan ahiddir.

Üçüncüsü (ahdin üçüncü anlamı) şöyledir, Allah insanların tabiatına birtakım istek ve arzulardır yerleştirmiştir ki bunların Allah tarafından (min indihî) (bir lütuf ve inayetle) karşılanması/giderilmesi (kazauhâ) onları (yani insanları), nimetlerinden dolayı kulluğu ve şükrü sadece Allah'a hasredip ulûhiyyeti ona has kılmaya götürür, bunları (yani kulluğu ve şükrü)

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, neşre haz. Ali Haydar Ulusoy, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), XI, 185-187.

³⁷ Yâsin 36/60.

başkasına arz etmekten, O'ndan başkası için yapmaktan (insanları) alıkoyar. Ne var ki (insanlar) bu (ahdi) bozdular ve onu terk ettiler.^{38"}

Üçüncü örnek:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, güçlüdür; hikmet sahibidir."³⁹

"...Ayrıca "tesbih" olarak ifade edilen şeyin, yaratılışın (hilkâtin) tesbihi olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyin yaratılışı Allah'ın varlığına ve birliğine tanıklık etmektedir. Öyle ki kâfir olsun, mü'min olsun tüm insanların ve her şeyin yaratılışı (hilkâti) Allah'ın varlığına ve birliğine tanıklık etmektedir. (Ayetteki tesbih ile) yerde ve gökte sinamaya konu olan (irâdeli) varlıkların tesbihini kastetmiş olabilir. Bu durumda hususi bir tesbihe, yani nutkun ve dilin iradedden kaynaklanan tesbihine raci olur/tesbihi manasına gelir. (Ayette geçen yer ve gökteki her şey) ruhu olan her şeye raci olabilir (yani yer ve gökteki her şeyden kasıt ruhu olan her şey olabilir). Allah bu şeylerin derununda (sırriyet) kendisine ilişkin tesbihi yaratmış/yerleştirmiştir (yec'alü) ki bunu sadece O bilir. O'ndan başkası ise ancak Allah'ın ona bunu bildirmesi ile bilir.⁴⁰..."

Son örnek ise şöyledir:

فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

"Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki"⁴¹

"...Lezzetli ve faydalı şeyleri sevmenin, kötülüklerden ve elemlerden kaçınmanın nefsin tabiatında yer aldığını görmez misin? Fakat nefis faydalı ve zararlı olan her şeyi tek tek bilemez. Ancak tadararak (algılayarak) bunu bilebilir. Gözün renkleri idrak etmesiyle birlikte onun iyiliğini ve kötülüğünü bilememesi de buna benzer. Fakat akıl, iyi ve kötünün arasını ayırandır. Akıl kötülüklerin kötülüğünü, iyiliklerin iyiliğini genel olarak ayırabilecek bir tabiatla (yapıda, özellikte) yaratılmıştır. Bununla beraber akıl, her iyi şeyin iyiliğini, her kötü şeyin kötülüğünü tek tek bilemez (arasını ayıramaz). Öyleyse **فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا** (Sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki) âyeti, yani iyiden kötüyü, temizden pisi, fücurun kötülüğünü ve takvanın iyiliğini ayıracak şeyi (Allah) nefislerde yarattı, anlamına gelir. İşte böylece imtihan ve külfet (sorumluluk) gerekli olur. (akıl, yani ayırt etme yetisi sebebiyle yükümlülük gerekli olur.)⁴²..."

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XII, 99.

³⁹ el-Hadîd 57/1.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XIV, 332.

⁴¹ eş-Şems 91/8.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vîlât*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), XVII, 222.

Sonuç

Nesnenin (eşyanın) öznenin kavramasından bağımsız bir varlığa sahip olduğuna; halden hale değişip dönüşen, zıtlıkları kendisinde toplayan, acziyet içinde bulunan nesnelerin kendiliğinden meydana gelemeyeceğine (nesnelerin hâdis oluşuna, sonradanlığına); eksik, kusurlu ve muhtaç durumda bulunan varlıklardaki zıt durumların bir araya gelerek evrendeki uyum ve düzene hizmet edişine; yapısındaki kâbiliyetlerle birlikte insanın fitrî bir eylemi olan akıl yürütme gücüne dikkat çeken Mâtürîdî, vahiyle karşılaşmalar bile insanların akıl yürütmek sûretiyle üstün niteliklere sahip Yüce Yaratıcı'nın varlığını bilebileceğinden ve Allah'a îman etme sorumluluğunu taşıdığından bahsetmiştir.

Yüce kitabımız "Kur'an'daki âyeti kerimeleri anlama faaliyeti" olarak düşünebileceğimiz Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* isimli çalışmasındaki aklı izahlar esasen Kur'an'ın pratik düşünmeye, evreni araştırıp inceleyerek keşfetmeye yönelik metodundan hareketle dile getirilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, insanın en fazla muhatap olduğu olgulara yani insanın kendi yapısı ve çevresindeki olaylara dikkat çekerek düşünmeye sevk etmekte, her fırsatta akli kullanmanın önemini vurgulamaktadır. İnsanın körü körüne değil, aksine araştırarak aklıyla ve tecrübesiyle hareket etmesini, mâkul gerekçelere dayanarak kararlar almasını emreden Yüce Allah'ın beyanları, bilimsel bulgu ve keşiflerle de desteklenmekte "evrenin de okunması gereken Allah'ın varlığı ve birliğine ilişkin bir âyet" olduğunu göstermektedir. İşte Mâtürîdî, Allah'ın kelâmı olan Kur'an âyetleriyle Allah'ın fiili konumundaki evren âyetlerini bir bütün olarak düşünmeyi, böylece hayatın anlamı ve değerini keşfetmeyi kendisine ilke edinmiş bir düşünürdür.

Velhâsıl-ı kelâm, Mâtürîdî'nin "ilâhî bir rahmet"⁴³ şeklinde ifade ettiği vahyî bilgi, selim akıl sahipleri için açıklayıcı bir rehber, aydınlatıcı bir ışık ve Allah'ın bir lütfudur. İşte her fırsatta vahye olan ihtiyaca ve vahyin yaptırım gücüne vurgu yapan Mâtürîdî, vahyî bilgi olmasaydı bile genel ahlâkî ilkelerin yanı sıra Allah'ın varlığı ve birliğine ilişkin bilginin elde edilmesinde "akıl keşfedici özelliğine ve işaretleri okuyabilme kabiliyetine" dikkat çekmektedir. Biz bu çalışmamızla birlikte Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* isimli çalışmasındaki konuya ilişkin bazı ifadelerine yer vererek onun "akıl yürütme yeteneğine ve bu yeteneğin doğru kullanılmasına" verdiği önemi, dolayısıyla da Allah'ın varlığını, birliğini ve dîni bilmeye ilişkin mâkul gerekçelerini hatırlamış olduk.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlat*, thk. Mehmet Boynukalın, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), III, 183; IX, 417.

Kaynakça

- Aygün, Fatma, "Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı", doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Fikirleri", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik: tarihi arka plan, hayatı, eserleri, fikirleri ve maturidilik mezhebi*, yayına haz. Sönmez Kutlu, 2. bs., Ankara: Avrasya Yayın Reklam Matbaa, 2006.
- Topaloğlu, Bekir, "İmam Mâtürîdî'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı İstanbul, 22-24 Mayıs 2009*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, "Mâtürîdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 151.
- Yeprem, M. Saim, *İrade hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 3. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.